

робота по формуванню коммунікативної компетентності старших дошкільників указанної нозологічної групи в умовах даного заведення передбачає створення індивідуальних програм корекційно-розвиваючої логопедическої роботи з урахуванням особливостей і можливостей кожного ребенка, недопустимість стандартизації методических прийомів і засобів педагогіческогo впливу, вибір оптимального за змістом і кількістю дидактическогo матеріалу, а також оптимальної форми організації корекційно-розвиваючих логопедических занять. Представлені результати констатуючого і формуючого етапів експерименту в контрольній і експериментальній групах. Доведено ефективність застосування коммунікативних вправ у процесі формування коммунікативної компетентності у старших дошкільників з дитячим церебральним паралічем на логопедических заняттях.

Ключеві слова: соціальна практика, дитячий церебральний параліч, коммунікація, коммунікативна компетентність, коммунікативні компетенції, коммунікативно-речеві здібності, коммунікативний досвід, коммунікативні вправи.

Vozchykova N.V. Forming of the communicative competence in preschool-age children with cerebral palsy by communicative exercises.

In the article the process of communicative competence forming in preschool-age children at the speech therapy classes by means of communicative exercises is viewed. In given article the essence, constituent elements, internal and external characteristics, peculiarities, conditions and forming of the stages of communicative competence preschool-age children with cerebral palsy. The necessity of communicative exercises for preschool-age children is proved. The author reveals the experience of forming of communicative competence in preschool-age children with cerebral palsy under the conditions of the regional early social rehabilitation unit in the structure of the Khortitsky national educational rehabilitational multispecialised center. The correctional work, on communicative competence in preschool-age children forming, provides the creation of individual programs with consideration of each child's peculiarities and possibilities, inadmissibility of pedagogical methods standardization, selection of meaningfully and quantitative appropriated material and organization of correction and development at the speech therapy classes. The author presented the results of ascertaining and forming experiment stages in the control and intervention groups. Proved the effectiveness of communicative exercises using in the process of communicative competence forming in the preschool-age children with infantile cerebral paralysis.

Key words: social practice, infantile cerebral paralysis, communication, communicative competency, communicative competences, communicative verbal ability, communicative experience, communicative exercises.

*Стаття надійшла до редакції 2.12.2013 р.
Статтю прийнято до друку 9.12.2013 р.
Рецензент: доктор психологічних наук, професор
Шульженко Д.І.*

УДК : 316.334:37

**ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ**

Гордієнко Н.М.

Постановка проблеми. Українському суспільству, як і будь-якому іншому, згідно з вимогами часу, потрібна активна, повноцінна особистість, здатна ефективно вирішувати комплекс складних суспільних завдань. Враховуючи широке розмаїття суспільних функцій, кожна особистість повинна мати можливість їх повноцінного виконання. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують підлітки та молодь з

особливими потребами. Це пов'язано з тим, що в молодому віці активніше відбувається не тільки адаптація до умов життя, а й засвоєння суспільних норм і цінностей, що для осіб з особливими потребами є надзвичайно важливим.

У більшості країн простежується процес гуманізації суспільних відносин, який визначає нову спрямованість соціального ставлення суспільства до людей з особливими потребами, у тому числі й до підлітків і молоді. В Україні до цього часу триває пошук адекватної національної моделі взаємин з такою категорією людей з урахуванням потенціалу різних соціальних середовищ. Адже від такої моделі залежатиме створення оптимальних умов для успішного розвитку підлітків і молоді з особливими потребами: виховання, навчання, соціальна адаптація та інтеграція, що, в кінцевому підсумку, означає формування сучасної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «соціалізація» вперше зустрічається наприкінці XIX століття у філософських та соціологічних працях. У соціології цей термін був запозичений Г. Тардом. У праці «Закони наслідування» (1890 р.) він застосував це поняття для позначення розвитку індивіда [3]. Т. Парсонс визначав соціалізацію як інтерналізацію культури суспільства, в якому дитина народилась, як засвоєння реквізиту орієнтацій для задовільного функціонування в соціальній ролі. В основному соціалізація проходить в сім'ї, хоча і доповнюється зовнішнім оточенням. Завершення соціалізації, досягнення соціальної зрілості особистість проходить на певному етапі з набуттям інтегрального статусу [10].

Н. Смелзер визначає соціалізацію як процес формування вмінь і соціальних настанов індивідів, що відповідають їх соціальним ролям [12]. Він виділяє три стадії формування особистості: стадію наслідування та копіювання дорослих; ігрову стадію, за якої діти пізнають поведінку як виконання ролі; стадію групових ігор, на яких діти вчаться розуміти, що від них очікує ціла група людей [11].

А. Мудрик розглядає соціалізацію як двобічний процес, завдяки якому індивід, з одного боку, засвоює соціальний досвід через систему соціальних зв'язків, а з іншого – активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість. З огляду на це вчений зауважує, що особистість у процесі засвоєння соціальних норм виступає і як об'єкт, і як суб'єкт соціалізації [8].

Аналізуючи дослідження процесу соціалізації особистості, Л. Ваховський і С. Савченко роблять висновок, що «засвоєння» і «відтворення» не покривають усього «поля» соціалізації, оскільки не містять у собі того явища, яке могло б бути названим «соціалізаційною творчістю». Це означає, що під соціалізацією ними розуміється засвоєння, відтворення соціального досвіду і соціальна творчість самої особистості. Тільки такий тристоронній підхід до реалізації соціалізаційного процесу, на їхню думку, дозволяє цілеспрямовано впливати на соціалізацію особистості, на якісні зміни в різних аспектах її життя і життєдіяльності всього суспільства [2].

Вивчаючи взаємодію особистості і суспільства, О. Злобіна підкреслює, що особистість є «організуючим центром предметно-діяльного та споглядального, раціонально-аналітичного та чуттєво-емоційного, пізнавального і життєво-практичного ставлення до світу» [4]. На думку вченого, «людське життя як багатогранний, динамічний процес охоплює вікові та соціальні зміни особистості, її психологічні та моральні колізії, зовнішні та внутрішні злети і кризи. Але в усій своїй багатогранності цей рух не хаотичний, а організовується суб'єктом життя, особистості, завдяки цьому вона і залишається сама собою, протистоїть долі як суб'єкт» [4].

Проблеми корекції соціалізаційного процесу висвітлені в працях А. Ковальнової, своєрідний підхід до аналізу специфічних груп осіб з вадами здоров'я на засадах соціологічних концепцій соціалізації та інвалідизації обґрунтовано О. Діковою-Фаворською. Певні перспективні розробки цієї проблеми окреслено в статтях П. Романова і О. Ярської-Смирнової, що досліджують проблеми доступності вищої освіти для інвалідів.

М. Лукашевич і М. Туленков [6, с. 121], В. Солодков [7, с. 152], І. Кон [5, с. 23] та ін. до найголовніших інститутів соціалізації відносять систему освіти і виховання. Вони стверджують, що виховання є провідним і визначальним початком соціалізації.

В. Харчева [13, с. 138] зазначає, що освітнє середовище не тільки забезпечує соціалізацію особистості, а й формує здатність змінювати середовище, впливаючи на нього, тому що, по-перше, організують і здійснюють всю соціальну і освітньо-виховну роботу в ньому спеціалісти; по-друге, є можливість спілкуватися і співпрацювати з різними за віком людьми; по-третє, нормативні вимоги освітніх закладів до усіх учасників освітньо-виховного процесу спрямовані на соціалізацію особистості; по-четверте, особа з інвалідністю має можливість брати активну участь у соціалізаційному процесі. На важливості цього наголошує Н. Андрєєнкова [1, с. 44], стверджуючи, що соціалізація «неможлива без активної участі самої людини у засвоєнні соціального досвіду».

Сьогодні актуальним напрямом дослідження можливостей освітнього середовища щодо забезпечення соціалізації осіб з особливими потребами є аналіз у цьому контексті потенціалу різних типів освітніх закладів, зокрема – навчально-реабілітаційних центрів. У тематичній національній доповіді «Освіта осіб з інвалідністю» (2010 р.) до переваг навчально-реабілітаційних центрів віднесено сприятливі умови для виховання і корекційної педагогічної допомоги тим категоріям дітей, соціально-педагогічна підтримка яким донедавна не надавалася або обмежувалася філантропічно-опікунськими принципами (діти з помірною, тяжкою розумовою відсталістю, дитячим аутизмом та ін.) [9, с. 43]. Разом із тим, недостатньо дослідженою залишається роль навчально-реабілітаційних закладів як інститутів соціалізації осіб з особливими потребами в сучасних соціокультурних умовах.

Метою статті є аналіз ефективності роботи навчально-реабілітаційних центрів як інститутів соціалізації осіб з особливими потребами.

Завдання статті:

1. Охарактеризувати особливості навчально-реабілітаційних центрів як інститутів соціалізації.
2. Проаналізувати процес засвоєння імперативних норм особами з особливими потребами засобами соціальних практик, організованих в умовах навчально-реабілітаційних закладів системи освіти.
3. Визначити специфіку тезауруса осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційних закладів.

Основний матеріал і результати дослідження. Ідеї, які знайшли своє відображення в соціології, а також у педагогічній, культурологічній, психологічній, корекційній літературі, стали визначальними при аналізі нормативно-ціннісного аспекту соціалізації осіб з особливими потребами в навчально-реабілітаційних центрах.

Соціальні норми в навчально-реабілітаційних центрах виступають в якості гаранта, еталона поведінки, в якості можливої лінії діяльності, яка реалізується в соціальних практиках учнів. Взаємодія навчально-реабілітаційних центрів та сучасного суспільства виникає на ціннісному рівні. Головна задача процесу соціалізації полягає у засвоєнні особами з особливими потребами моральних цінностей. Головною задачею соціалізаційного процесу, побудованого на базі моральних еталонів і цінностей, є формування у вихованців навчально-реабілітаційних центрів настанови на конструктивне входження в суспільство. Саме така настанова виступає в якості головного регулятора діяльності осіб з особливими потребами, які навчаються в умовах навчально-реабілітаційних центрів.

Враховуючи особливості навчально-реабілітаційних закладів як інституту соціалізації, є можливим виокремлення декількох типів особистості з особливими потребами.

Перший тип – особи, у яких процес первинної соціалізації проходив в умовах, коли значущі інші, як орієнтири життєвого шляху, були носіями специфічних соціальних та культурних практик. У цих осіб вже в процесі первинної соціалізації сформувалися норми, які є адекватними нормативам навчально-реабілітаційних центрів. Саме в процесі соціалізації особа з особливими потребами завдяки впливу на неї значущих інших – членів медико-психолого-педагогічного колективу – засвоїла норми освітньо-реабілітаційного середовища, які стають для неї актуальними. Така особистість здатна відтворювати соціальні практики будь-якого типу та включатися у будь-

які спільноти; вона буде відтворювати ментальні та поведінкові конструкти, які були сформовані у сім'ї. Саме тут можливо зафіксувати більшу ступінь інтеріоризації норм та цінностей освітньо-реабілітаційного середовища, ніж у інших типів. Первинна соціалізація, яка відбувалась в умовах навчально-реабілітаційних центрів, визначає ставлення до освітньо-реабілітаційних норм як природних.

Другий тип – особи з особливими потребами, які перебували в навчально-реабілітаційних закладах раніше та мають відповідний соціокультурний досвід. Незважаючи на те, що їх первинна соціалізація проходила за межами навчально-реабілітаційних центрів (або інших реабілітаційних закладів системи освіти), набутий соціальний досвід вже зменшив протиріччя адаптаційного періоду між формальними та неформальними нормами освітньо-реабілітаційного закладу та засвоєними раніше нормами, які відповідають суспільству.

Третій тип – особи, які до навчально-реабілітаційного центру не мали досвіду взаємодії у таких інституційних організаціях. Первинна соціалізація представників цього типу проходила в умовах, де значущі інші не були членами навчально-реабілітаційних центрів. Процес первинної соціалізації заклав орієнтації на соціальну норму, які відповідають правилам, прийнятим у повсякденному житті. Через це соціальний досвід, установки поведінки стануть перешкодою у процесі вторинної соціалізації, яка буде проходити в рамках навчально-реабілітаційного закладу. Цей тип осіб з особливими потребами характеризується тим, що не засвоює ті інституційні норми, які необхідно відтворювати у процесі життєдіяльності у межах навчально-реабілітаційних закладів.

Учні навчально-реабілітаційного центру, які належать до третього типу, потребують особливої уваги медико-психолого-педагогічного колективу, оскільки вони з точки зору динаміки соціалізації становлять групу ризику. Разом із тим, за сприятливих умов перебування осіб цього типу в навчально-реабілітаційному центрі сприяє опануванню ними певних еталонів поведінки. Ефективність цього процесу залежить, у першу чергу, від засвоєння учнями імперативних норм і тезаурусних конструкцій, виключне значення яких вимагає детального аналізу.

Імперативна норма (від лат. *imperativus* – владний, наказовий; *norma* – правило, взіреть) – 1) у міжнародному праві – норма загального міжнародного права, що визнається і приймається міжнародним співтовариством держав як така, відхилення від якої неприпустиме і яку можна змінити тільки наступною нормою аналогічного характеру. Це загальноприйнята норма, причому визнається не тільки її зміст, а й те, що вона має імперативний характер. 2) У національному законодавстві – норма права, що містить чітко визначене правило поведінки, категоричні приписи. Формами вираження імперативності правових норм є категоричність припису, визначеність кількісних (строки, розміри, періодичність, частки, відсотки тощо) та якісних (перелік видів майна, опис передбачених дій і порядок їх виконання тощо) умов застосування і способу реалізації правової норми.

В умовах навчально-реабілітаційного центру імперативні норми фіксують еталони поведінки та визначають ідеальний тип діяльності. Імперативність норм навчально-реабілітаційного центру встановлює спеціальний набір знань, які особистість повинна засвоїти у процесі соціалізації.

Соціалізаційна норма виступає в навчально-реабілітаційних закладах імперативним соціальним регулятором надання соціального досвіду новим поколінням, тобто: 1) відхилення від неї не допускається як організаційний принцип; 2) зміст соціалізаційних норм чітко визначений та закріплений в положеннях, інструкціях-кодексах, уставах, таким чином, він є обов'язковим та зорієнтованим на інституційні вимоги, інституційно встановлені норми. Перманентний соціальний контроль навчально-реабілітаційних центрів створює для індивіда умови, в яких нормативна лінія діяльності є єдино можливою.

Для сучасної соціології освіти актуальною проблемою є те, що умови навчально-реабілітаційного центру часто не призводять до повної інтеріоризації особами з особливими потребами імперативних еталонів поведінки. Таке засвоєння характерне лише для деякої частини правил, які співпадають з інтеріоризованими особистістю з особливими потребами у процесі первинної соціалізації соціальними нормами. Інші

ж імперативні еталони поведінки приймаються як актуальні в навчально-реабілітаційному просторі, однак для ціннісної системи особистості з особливими потребами вони можуть залишатися неприйнятими, хоча у подальшому ці неприйняті соціальні практики можуть бути інтеріоризовані особистістю.

Інституційні норми навчально-реабілітаційних закладів спрямовані на реалізацію в практичній діяльності осіб з особливими потребами ідеальних моделей поведінки, закріплених у статутах та інших нормативно-правових актах освітньо-реабілітаційних закладів. Таким чином, особистість, яка засвоює норми освітньо-реабілітаційного середовища, паралельно включається в ті умови життєдіяльності, які створені для реалізації цих норм.

Імперативність норм освітньо-реабілітаційних закладів встановлює обмежений набір знань, які особистість повинна засвоїти в процесі соціалізації. Разом із тим, це не обмежує процесуальний характер соціалізації в навчально-реабілітаційному закладі. У цьому відношенні соціалізаційний процес відбувається за традиційною схемою, за винятком того, що повинна засвоїти особистість в цей період. Змістова обмеженість соціалізаційного процесу на формальному рівні обумовлює циклічність у засвоєнні певного набору імперативних еталонів освітньо-реабілітаційного середовища на кожному етапі соціалізації. Однак враховуючи досвід, який постійно накопичується, учасник освітньо-реабілітаційного процесу на кожному етапі процесу соціалізації стикається з одним і тим самим набором, але інтерпретує його по-новому. Як правило, перехід від одного циклу до іншого пов'язаний із набуттям особистістю нового соціального статусу в навчально-реабілітаційному просторі.

Ще один важливий чинник соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру – засвоєння ними тезаурусних конструкцій. У соціологічній терміносистемі тезаурус визначається як повна в якісному сенсі, систематизована сукупність знань (уявлень, настанов, норм) соціального суб'єкта, необхідних для його орієнтації в тій чи іншій сфері життєдіяльності [14]. Один пласт тезауруса складають інституційні норми освітньо-реабілітаційного середовища, інший – неформальні соціальні практики навчально-реабілітаційного закладу. Такі тезаурусні пласти можуть перетинатися: формальні соціальні норми можуть мати своє нормативне продовження в неформальних, і навпаки, неформальні норми освітньо-реабілітаційного середовища можуть виступати підвалиною для офіційної регуляції. Разом із тим, формальні та неформальні соціальні практики, прийняті у навчально-реабілітаційних закладах, розглядаються як два протилежні соціальні простори, однак, з точки зору тезаурусу, вони є необхідними для функціонування індивіда в даному соціальному інституті.

У процесі формування в учнів навчально-реабілітаційних центрів тезаурусів можна виділити 3 послідовні етапи:

1. Перший етап пов'язаний зі спробою осіб з особливими потребами увійти в актуальні просторово-часові межі (освітньо-реабілітаційний простір, режим дня тощо). Все це вимагає дотримання ними норм життєдіяльності, прийнятих у навчально-реабілітаційних закладах. Це свого роду механічна примусова діяльність, яка сприймається вихованцями навчально-реабілітаційних закладів як чужа, незрозуміла. Інституційні соціалізаційні умови навчально-реабілітаційних закладів сприяють нормативній вторинній соціалізації учнів. Організація освітньо-реабілітаційного простору вимагає від них демонстрації визначених інституційних практик. На першому етапі вони відтворюються механічно, в умовах тотального контролю.

2. Другий етап формування тезауруса своїм змістом вимагає забезпечення автономного режиму дотримання членом навчально-реабілітаційного закладу інституційно встановлених норм.

3. Третій етап розглядається як інституційне маневрування. Досвід соціальної взаємодії в умовах навчально-реабілітаційного закладу наповнює освітньо-реабілітаційні соціальні практики відповідними смислами та значеннями.

Нормативність процесу соціалізації в навчально-реабілітаційному закладі забезпечується тезаурусами двох типів:

1. Тезаурус, який повністю зорієнтований на реальність освітньо-реабілітаційного середовища. У цьому випадку домінують орієнтаційні елементи безпосередньо пов'язані із засвоєнням інституційного нормативного простору навчально-реабілітаційного закладу. Ці тезаурусні конструкції глибоко інтеріоризовані особистістю. Вони виступають в якості єдиної лінії поведінки та діяльності навіть за межами навчально-реабілітаційних закладів, що, в свою чергу, призводить до рольової деформації індивіда. Такі тезаурусні конструкції, сформовані в умовах навчально-реабілітаційних закладів, є стійкими до впливів зовнішнього середовища, яке постійно змінюється. Навіть у кризових ситуаціях вони є для особистості тим орієнтиром, який дозволяє відтворювати соціальні практики, засвоєні в умовах навчально-реабілітаційних закладів. Тезаурус цього типу представляє результат соціалізаційного процесу в інституційних умовах навчально-реабілітаційного закладу.

2. Демонстративний тезаурус. Орієнтаційний комплекс такого типу є результатом конформістської поведінки особистості з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу. Це є свідченням глибокої внутрішньої дезадаптації особистості в умовах навчально-реабілітаційного закладу. Процес вторинної соціалізації не призвів до формування адекватної соціальної реальності тезауруса. Більшість елементів соціальної реальності навчально-реабілітаційного закладу залишились для індивіда незрозумілими та неприйнятими. Система соціального контролю змусила особу з особливими потребами відтворити відповідні соціальні практики, але без достатнього ступеня інтеріоризації останніх. Фактично демонстративний тезаурус – це засвоєна індивідом система дій, спрямованих на демонстрацію оточуючим своєї належності до даної спільноти. Такі тезаурусні конструкції не є стійкими до соціальних умов, які змінюються. Зміна соціальних рамок дій особи з особливими потребами виступає для демонстративного тезауруса знаком його швидкої зміни шляхом відмови від соціальних практик, які входять до складу даного орієнтаційного комплексу. Формування тезауруса такого типу є ознакою неуспішної вторинної соціалізації в умовах навчально-реабілітаційного закладу.

Отже, теоретичний аспект проблеми соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу відображає процес засвоєння ними імперативних норм і тезаурусних конструкцій. Відповідно, у практичній площині дослідження цієї проблеми здійснюється у 6 головних напрямках:

- 1) вивчення соціальної адаптації осіб з особливими потребами до суспільства та конкретного закладу освіти;
- 2) дослідження неформальних відносин, соціальних практик;
- 3) дослідження соціальних проблем осіб з особливими потребами, їх влаштованості і захищеності у житті;
- 4) дослідження ставлення суспільства до осіб з особливими потребами;
- 5) вивчення ставлення суспільства до навчально-реабілітаційних центрів;
- 6) дослідження засвоєння особистістю з особливими потребами норм, цінностей, особливостей середовища.

Прикладом системного підходу до вивчення соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного закладу є моніторингове дослідження на тему: «Визначення рівня ефективності інклюзивного навчання», яке щорічно проводиться в Хортицькому національному навчально-реабілітаційному багатопрофільному центрі. Проведення моніторингу дозволяє на основі результатів анкетування вчителів, соціальних педагогів-вихователів, психологів і батьків визначити, наскільки успішно відбувається соціалізація дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного навчально-реабілітаційного центру. Так, у червні 2013 р. у зв'язку із завершенням Всеукраїнського науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, шляхом запровадження їх інклюзивного навчання», який проводився на базі Хортицького центру з 2008 р., було порівняно результати констатувальних і підсумкових моніторингових досліджень. Отримані дані систематизовані у вигляді порівняльної таблиці 1.

Порівняльна таблиця з результатами констатувальної та підсумкової діагностики ефективності інклюзивного навчання в умовах Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру

№ з/п	Діагностичні показники	Кількість респондентів (%)	
		Констатувальна діагностика (2009 р.)	Підсумкова діагностика (2013 р.)
1.	Кількість вчителів, які впроваджують індивідуальні навчальні програми для учнів з особливостями психофізичного розвитку	78,6	100
2.	Кількість вихователів, які впроваджують індивідуальні виховні програми для учнів з особливостями психофізичного розвитку	45	80
3.	Кількість вчителів, які вважають навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах психологічно комфортним	89,3	100
4.	Кількість вихователів, які вважають перебування учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних виховних групах психологічно комфортним	85	100
5.	Кількість батьків, які впевнені в тому, що інклюзивне навчання буде корисним для їх дитини	60,1	89,8
6.	Кількість батьків, які вважають ставлення їх дитини до інклюзивного навчання позитивним	75,9	94,9
7.	Кількість батьків, задоволених урахуванням індивідуальних потреб їх дитини в навчально-виховному процесі	72,7	89,2
8.	Кількість батьків, задоволених спілкуванням дітей у виховній групі	81,6	98,1
9.	Кількість батьків, задоволених спілкуванням дітей у класі	82,9	94,9

Математико-статистична обробка результатів проводилася з використанням критерію ϕ^* (критерію Фішера). Встановлено, що статистично значущими є всі досліджувані зрушення: підвищення кількості вчителів, які впроваджують індивідуальні навчальні програми для учнів з особливостями психофізичного розвитку ($p < 0,01$), кількості вихователів, які впроваджують індивідуальні виховні програми для учнів з особливостями психофізичного розвитку ($p < 0,01$), кількості вчителів, які вважають навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах психологічно комфортним ($p < 0,01$), кількості вихователів, які вважають перебування учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних виховних групах психологічно комфортним ($p < 0,01$), кількості батьків, які впевнені в тому, що інклюзивне навчання буде корисним для їх дитини ($p < 0,01$), кількості батьків, які вважають ставлення їх дитини до інклюзивного навчання позитивним ($p < 0,01$), кількості батьків, задоволених урахуванням індивідуальних потреб їх дитини в навчально-виховному процесі ($p < 0,01$), кількості батьків, задоволених спілкуванням дітей у виховній групі ($p < 0,01$), кількості батьків, задоволених спілкуванням дітей у класі ($p < 0,01$). Це свідчить про ефективність інклюзивного навчання, яке, згідно з концепцією експерименту, виступало головною організаційною формою соціальної адаптації та інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що умови навчально-реабілітаційних центрів відкривають широкі можливості для соціалізації осіб з особливими потребами, а також формують у них здатність змінювати середовище, впливаючи на нього. Переваги навчально-реабілітаційних центрів полягають у наявності сприятливих умов для виховання і корекційно-педагогічної допомоги тим категоріям дітей, соціально-педагогічна підтримка яких донедавна не забезпечувалася або обмежувалася філантропічно-опікунськими принципами. Ефективність соціалізації учнів з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного за-

кладу залежить, у першу чергу, від засвоєння ними імперативних норм і тезаурусних конструкцій. Імперативні норми фіксують еталони поведінки та визначають ідеальний тип діяльності. Тезаурус визначається як повна в якісному сенсі, систематизована сукупність знань (уявлень, настанов, норм) соціального суб'єкта, необхідних для його орієнтації в тій чи іншій сфері життєдіяльності. Один пласт тезауруса складають інституційні норми освітньо-реабілітаційного середовища, інший – неформальні соціальні практики навчально-реабілітаційного закладу. У практичній площині вивчення проблеми соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру передбачає дослідження соціальної адаптації осіб з особливими потребами до суспільства та конкретного закладу освіти; неформальних відносин, соціальних практик; соціальних проблем осіб з особливими потребами, їх влаштованості і захищеності у житті; ставлення суспільства до осіб з особливими потребами; ставлення суспільства до навчально-реабілітаційних центрів; засвоєння особистістю з особливими потребами норм, цінностей, особливостей середовища. Проведення емпіричного дослідження на базі Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру дозволило встановити ефективність організованого в закладі інклюзивного навчання, яке є головною організаційною формою соціальної адаптації та інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища.

Література

1. **Андреевкова Н. В.** Проблема социализации личности / Н. В. Андреевкова // Социальные исследования. – Вып. 3. – М., 1970. – С. 44-101. 2. **Ваховский Л.** О содержательной стороне социализационного процесса в современных условиях / Л. Ваховский, С. Савченко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2005. – №1. – С. 4-8. 3. **Городняк І. В.** Соціологія освіти : навч. посіб / І. В. Городняк. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 256 с. 4. **Злобіна О. Г.** Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / О. Г. Злобіна, В. О. Тихонович. – К. : Наукова думка, 1996. – 100 с. 5. **Кон І. С.** НТР и проблемы социализации молодёжи. – М., 1987. – С. 22-23. 6. **Лукашевич М. П., Туленков М. В.** Соціологія : навч. посібник / За заг. ред. М. В. Туленкова. – К., 1998. – 276 с. 7. **Лукашевич Н. П., Солодков В. П.** Социология образования : конспект лекций / Под ред. Н. П. Лукашевича. – К, 1997. – 224 с. 8. **Мудрик А. В.** Социализация человека / А. В. Мудрик – М. : Академия, 2006. – С. 72-73. 9. **Освіта осіб з інвалідністю в Україні:** тематична національна доповідь / [В. М. Синьов, В. І. Бондар, В. В. Засенко та ін.] ; За заг. ред. В. М. Синьова. – К. : Міністерство освіти і науки, 2010. – 417 с. 10. **Панок В. Г.** Психологічна служба вищого навчального закладу: організаційно-методичні аспекти / В. Г. Панок, В. Д. Острова. – К. : Освіта України, 2010. – 230 с. 11. **Рябцева Н.** Освітній рівень дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як фактор впливу на формування трудових ресурсів України / Н. Рябцева // Україна: аспекти праці. – 2012. – №1. – С. 20-26. 12. **Слюсар Л.** Демографічні витоки та наслідки проблеми соціального сирітства в сучасній Україні / Л. Слюсар // Україна: аспекти праці. – 2010. – №6. – С. 33-41 13. **Харчева В. Г.** Основы социологии : учебник. – М. : Логос, 1997. – 158 с. 14. **Шугальский С. С.** Социальные практики молодежи в свете тезаурусного подхода [Электронный ресурс] / С. С. Шугальский // Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/2/Shugalskiy_Social-Practices-Thesaurus.

References

1. **Andreenkova N. V.** Problema socializacii lichnosti / N. V. Andreenkova // Social'nye issledovaniya. – Vyp. 3. – M., 1970. – S. 44-101. 2. **Vahovskij L.** O soderzhatel'noj storone socializacionnogo processa v sovremennyh uslovijah / L. Vahovskij, S. Savchenko // Social'na pedagogika: teorija i praktika. – 2005. – №1. – S. 4-8. 3. **Gorodnjak I. V.** Sociologija osvity : navch. posib / I. V. Gorodnjak. – L'viv : Novyj svit-2000, 2011. – 256 s. 4. **Zlobina O. G.** Osobystist' s'ogodni: adaptacija do suspil'noi' nestabil'nosti / O. G. Zlobina, V. O. Tyhonovych. – K. : Naukova dumka, 1996. – 100 s. 5. **Kon I. S.** NTR i problemy socializacii molodjozhi. – M., 1987. – S. 22-23. 6. **Lukashevych M. P., Tulenkov M. V.** Sociologija : navch. posibnyk / Za zag. red. M. V. Tulenkova. – K., 1998. – 276 s. 7. **Lukashevich N. P., Solodkov V. P.** Sociologija obrazovanija : konspekt lekcij / Pod red. N. P. Lukashevicha. – K, 1997. – 224 s. 8. **Mudrik A. V.** Socializacija cheloveka / A. V. Mudrik – M. : Akademija, 2006. – S. 72-73. 9. **Osvita osib z invalidnistju v Ukraї'ni:** tematychna nacional'na dopovid' / [V. M. Syn'ov, V. I. Bondar, V. V. Zasenka ta in.] ; Za zag. red. V. M. Syn'ova. – K. : Ministerstvo osvity i nauky, 2010. – 417 s. 10. **Panok V. G.** Psychologichna sluzhba vyshhogo navchal'nogo zakladu: organizacijno-metodychni aspekty / V. G. Panok, V. D. Ostrova. – K. : Osvita Ukraї'ny, 2010. – 230 s. 11. **Rjabceva N.** Osvitnij riven' ditej-syrit i ditej, pozbavlenyh bat'kivs'kogo

pikluvannya, jak faktor vplyvu na formuvannya trudovyh resursiv Ukrainy / N. Rjabceva // Ukraina: aspekty praci. – 2012. – №1. – S. 20-26. **12. Sljusar L.** Demografichni vytyky ta naslidky problemy social'nogo syrytstva v suchasnij Ukraini / L. Sljusar // Ukraina: aspekty praci. – 2010. – №6. – S. 33-41 **13. Harcheva V. G.** Osnovy sociologii : uchebnik. – M. : Logos, 1997. – 158 s. **14. Shugal'skij S. S.** Social'nye praktiki molodezhi v svete tezaurusnogo podhoda [Jelektronnyj resurs] / S. S. Shugal'skij // Rezhim dostupa: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/2/Shugalskiy_Social-Practices-Thesaurus.

Гордієнко Н.М. Дослідження соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру

У статті розглядається проблема дослідження процесу соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру. Актуалізовано розробку національної моделі взаємин з такою категорією людей з урахуванням потенціалу різних соціальних середовищ. Здійснено аналіз досліджень процесу соціалізації особистості та можливостей освітнього середовища щодо забезпечення соціалізації осіб з особливими потребами. Зазначено, що головним завданням соціалізаційного процесу, побудованого на базі моральних еталонів і цінностей, є формування у вихованців навчально-реабілітаційних центрів настанови на конструктивне входження в суспільство. Виділені основні чинники соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру. Обґрунтовано, що, враховуючи особливості навчально-реабілітаційних закладів як інституту соціалізації, є можливим виокремлення декількох типів особистості з особливими потребами. Доведено, що умови навчально-реабілітаційних центрів відкривають широкі можливості для соціалізації осіб з особливими потребами. Проаналізовано залежність цього процесу від засвоєння учнями імперативних норм і тезаурусних конструкцій, які виступають важливим чинником соціалізації осіб з особливими потребами. Визначено напрями та представлено результати емпіричних досліджень проблеми соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру.

Ключові слова: соціалізація, імперативні норми, тезаурусні конструкції, особи з особливими потребами, навчально-реабілітаційний центр.

Гордиенко Н.Н. Исследование социализации лиц с особыми потребностями в условиях учебно-реабилитационного центра

В статье рассматривается проблема исследования процесса социализации лиц с особыми потребностями в условиях учебно-реабилитационного центра. Актуализирована разработка национальной модели взаимоотношений с такой категорией людей с учетом потенциала различных социальных сред. Осуществлен анализ исследований процесса социализации личности и возможностей образовательной среды по обеспечению социализации лиц с особыми потребностями. Отмечено, что главной задачей социализационного процесса, который основан на базе моральных эталонов и ценностей, является формирование у воспитанников учебно-реабилитационных центров установки на конструктивное вхождение в общество. Выделены факторы социализации лиц с особыми потребностями в условиях учебно-реабилитационного центра. Обосновано, что, учитывая особенности учебно-реабилитационных учреждений как института социализации, возможно выделить нескольких типов личности с особыми потребностями. Доказано, что условия учебно-реабилитационных центров открывают широкие возможности для социализации лиц с особыми потребностями. Проанализирована зависимость этого процесса от усвоения учащимися императивных норм и тезаурусных конструкций, которые выступают важным фактором социализации лиц с особыми потребностями. Определены направления и представлены результаты эмпирических исследований проблемы социализации лиц с особыми потребностями в условиях учебно-реабилитационного центра.

Ключевые слова: социализация, императивные нормы, тезаурусные конструкции, лица с особыми потребностями, учебно-реабилитационный центр.

Gordienko N.M. The research of persons with special needs socialization in the terms of educational and rehabilitation center

This article examines the problem of studying the process of socialization of persons with special needs in terms of educational and rehabilitation center. It is updated the development of a national

model of relations with such categories of people taking into account the potential of different social environments. The analysis of studies of a person socialization process and opportunities of the educational environment on ensuring the socialization of persons with disabilities is carried out. It is indicated that the main task of socialization processes, built on the moral standards and values basis, is the formation of the pupils in educational and rehabilitation centers instruction on constructive entry into the society. The basic factors of socialization of individuals with special needs in terms of educational and rehabilitation center are separated out. It is grounded that taking into account the features of educational and rehabilitation institutions as an institution of socialization, it is possible to allocate several types of individuals with special needs. It is proved that the conditions of educational and rehabilitation centers offer wide opportunities for socialization of persons with disabilities. The dependence of this process on students mastering of imperative norms and thesaurus structures, which are the important factor of the socialization of individuals with disabilities is analyzed. The directions are determined and the results of empirical studies on the socialization of individuals with special needs in terms of educational and rehabilitation center are presented.

Key words: *socialization, imperative norms, thesaurus construction, persons with special needs, educational and rehabilitation center.*

*Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.
Статтю прийнято до друку 28.11.2013 р.
Рецензент: доктор психологічних наук, професор
Шульженко Д.І.*

УДК : 159.99

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Донченко І.А.,
кандидат педагогічних наук

Постановка проблеми. Забезпечення психологічного здоров'я особистості є нагальною проблемою сучасного нестабільного, мінливого, конфліктного світу. На жаль, на сьогодні, є чимало доказів того, що здоров'я особистості потребує пильної уваги та допомоги. Це стосується як соматичного, психічного так і психологічного здоров'я. Оскільки категорія «психологічне здоров'я» є відносно новою, то актуальним є визначення сутності, структури та механізмів збереження психологічного здоров'я, на основі яких і базуватиметься його психологічна підтримка.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях у межах психологічної парадигми феномену людини ведеться полеміка про взаємозв'язок особистісного розвитку та показника його нормальної реалізації, що відображається поняттям «психологічне здоров'я» (С. Белічева, Л. Воробйова, В. Горинов, О. Данилова, І. Дубровіна, А. Катков, В. Лищук, С. Максименко, В. Моляко, В. Пахальян, Ю. Поліщук, Е. Помиткін, Т. Русова, В. Торохтій, Т. Тунгусова та ін.). Наукова дискусія з приводу теоретичних аспектів психологічного здоров'я фокусується на поясненні суті даної психологічної категорії, поглибленому вивченні процесів формування психологічного здоров'я, розумінні механізмів його функціонування, взаємозв'язків з іншими характеристиками особистісного розвитку.

Разом з тим, стан розробки проблеми психологічного здоров'я індивіда з боку вітчизняної та зарубіжної психології не може вважатись достатнім. Важливі методологічні питання проблеми психологічного здоров'я ще далекі від остаточного вирішення. В узагальненому вигляді їх можна представити наступним чином: недостатньо означені межі психологічного здоров'я у системі психологічних знань, не визначені основні критерії оцінки психологічного здоров'я для різних вікових груп, не існує науково обґрунтованих та аргументованих підходів до оцінки психологічного здоров'я, недостатньо обґрунтованими є підходи щодо профілактики порушень психологічно-